

Kwaliteit onder druk: De kwaliteit van opvang in Nederlandse kinderdagverblijven in 1995 en 2001

Mirjam Gevers Deynoot-Schaub & Marianne Riksen-Walraven*

Child care at high pressure:

The quality of child care in Dutch day care centers in 1995 and 2001

In the year 2001, the quality of care provided to children in 51 care groups from 39 Dutch day care centers was assessed using the Infant/Toddler Environment Scale (Harms et al., 1990) and compared to the quality of day care as assessed in 1995 in an other sample (Van IJzendoorn et al., 1996). Overall quality and subscale scores for learning activities and for listening and talking were significantly lower in 2001 than in 1995. Day care centers that had been founded within the past six years (all private centers) scored considerably lower than older - mostly subsidized - centers.

Trefwoorden: Kinderopvang, kwaliteit, ITERS

Inleiding

In het afgelopen decennium is het aantal jonge kinderen dat in Nederland een kinderdagverblijf bezoekt fors toegenomen. Bedroeg het aantal kinderopvangplaatsen voor nul- tot vierjarigen in 1989 nog 17.000, in 1995 waren het er al meer dan 59.000 en in het jaar 2000 bleek het aantal plaatsen gestegen tot ruim 84.000. In dat jaar maakten in Nederland ruim 164.000 nul- tot vierjarigen (dat is ruim 20 % van alle Nederlandse kinderen in deze leeftijdsgroep) gebruik van opvang in meer dan 2000 verschillende kindercentra (SGBO, 1999, 2000, 2001). Voor het jaar 2001 zijn nog geen gegevens bekend, maar het laat zich aanzien dat het aantal kinderen tussen de nul en vier jaar dat in dat jaar een kinderdagverblijf bezocht boven de 175.000 zal liggen.

De spectaculaire toename van het gebruik van kinderopvangvoorzieningen

Mirjam Gevers Deynoot-Schaub is verbonden aan de afdeling Pedagogiek en Onderwijskunde van de Universiteit van Amsterdam en doet daar onderzoek op haar promotieproject 'Sociale interacties en spel van jonge kinderen in kinderdagverblijven'.

Marianne Riksen-Walraven is hoogleraar in de ontwikkelingspsychologie in het bijzonder de vroegkinderlijke ontwikkeling aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Correspondentieadres: Mirjam Gevers Deynoot-Schaub, Afdeling P.O.W., Universiteit van Amsterdam, Postbus 94208, 1090 GE Amsterdam, E-mail: mirjamg@educ.uva.nl

voor jonge kinderen in Nederland heeft in de afgelopen jaren herhaaldelijk geleid tot heftige publieke discussies over het effect van deze opvang op de ontwikkeling van kinderen.

In Nederland is er tot op heden nauwelijks wetenschappelijk onderzoek op dit gebied verricht. In andere Europese landen en in de Verenigde Staten echter, waar moeders van jonge kinderen al veel langer dan in Nederland in groten getale betaald werk buitenshuis verrichten, is de vraag naar de effecten van kinderopvang al veel eerder gesteld en heeft daar inmiddels ook aanleiding gegeven tot een groot aantal wetenschappelijke studies op dit gebied. De resultaten van deze studies geven eenduidig antwoord op de vraag of kinderopvang nu goed of slecht is voor kinderen; in sommige studies worden positieve effecten aangetoond, terwijl andere onderzoeken negatieve effecten laten zien. Eén conclusie kan uit al dat onderzoek echter wel worden getrokken en wordt door onderzoekers in de kinderopvang nu ook algemeen geaccepteerd: het is vooral de *kwaliteit* van de opvang die bepaalt welke effecten kinderopvang op de ontwikkeling van kinderen heeft (voor overzichten en recente studies zie Belsky, 2001; Lamb, 1998; NICHD Early Child Care Research Network, in druk; Peisner-Feinberg et. al, 2001; Vandell & Wolfe, 2000).

Wanneer we resultaten van deze studies samenvatten, blijken kinderen die kinderopvang van hoge kwaliteit genieten meer positieve emoties te laten zien dan kinderen met opvang van lage kwaliteit; zij blijken daarnaast meer sociaal competent en communicatief, meer veerkrachtig, meer zelfstandig en scoren hoger op diverse cognitieve en taaltesten dan kinderen met lage kwaliteit kinderopvang. Lage kwaliteit van opvang blijkt geassocieerd met het optreden van negatief affect, ongehoorzaamheid, agressief en ander negatief gedrag, teruggetrokkenheid en apathie. Michael Lamb (1998) vat in zijn overzicht de cruciale rol van kwaliteit in de kinderopvang kernachtig samen:

'Quality care from infancy clearly has positive effects on children's intellectual, verbal, and cognitive development, especially when children would otherwise experience impoverished and relatively unstimulating home environments. Care of unknown quality may have deleterious effects' (p. 104).

In onderzoek naar de kwaliteit van kinderopvang worden twee typen kwaliteitsmaten onderscheiden: structurele maten en proceskenmerken. Voorbeelden van structurele maten zijn het opleidingsniveau van de professionele opvoeder (in het vervolg aangeduid als 'leidster'), groeps grootte en leidster-kind ratio. Proceskenmerken hebben betrekking op het pedagogische proces, met name de wijze waarop de leidsters met de kinderen omgaan. Structurele kwaliteit is in het algemeen gemakkelijker en sneller vast te stellen dan pedagogische proceskwaliteit, voor het meten waarvan observatie van de leidster-kind interactie vereist is. In onderzoek blijken structurele en procesmaten voor kwaliteit over het algemeen met elkaar samen te hangen, hoewel het verband meestal niet erg sterk is (Lamb, 1998; Vandell & Wolfe, 2000). Dat komt doordat gunstige structurele kenmerken, zoals een lage leidster-kind ratio, in theorie wel een hoge proceskwaliteit mogelijk maken, maar deze niet garanderen. Het inzetten van een extra leidster in een groep heeft bijvoorbeeld alleen een positief effect op de dagelijkse ervaringen van de kinderen wanneer die leidster competent is en zich inzet.

In het huidige onderzoek hebben we de proceskwaliteit van de opvang in kinderdagverblijven beoordeeld met een internationaal veel gebruikt observatie-instrument: de Infant/Toddler Environment Rating Scale (ITERS; Harms, Cryer & Clifford, 1990). In 1995 is de ITERS gebruikt in een eerder onderzoek naar de kwa-

liteit van de Nederlandse kinderopvang (Van IJzendoorn, Tavecchio, Verhoeven, Reiling & Stams, 1996). Uit dit onderzoek bleek dat de kwaliteit van de opvang in Nederlandse kindercentra in 1995, ook in internationaal perspectief, goed was te noemen. De gemiddelde kwaliteitsscore voor de Nederlandse kinderdagverblijven - gebaseerd op observaties in 43 groepen van 30 kinderdagverblijven - bleek hoger dan die in andere Europese landen en de Verenigde Staten. Opvallend was ook dat de standaarddeviatie bij het Nederlandse gemiddelde relatief klein was, hetgeen betekent dat de kwaliteit van de Nederlandse centra meer homogeen was dan die van de buitenlandse kindercentra. Opvang van slechte kwaliteit werd in het onderzoek van Van IJzendoorn et al. (1996) in het geheel niet aangetroffen. In hetzelfde onderzoek bleek de geobserveerde kwaliteit van de opvang niet samen te hangen met het opleidingsniveau van de leidster, de groepsgrootte en de leidster-kind ratio. Wel werd een significante correlatie met de leeftijd van de leidster gevonden: hoe ouder de leidster, des te hoger de geobserveerde kwaliteit van de opvang.

In 2000 startte aan de Universiteit van Amsterdam het promotieproject van de eerste auteur van dit artikel naar het gedrag en de ervaringen van jonge kinderen in Nederlandse kinderdagverblijven. In dit longitudinale onderzoek wordt nagegaan wat de ervaringen die kinderen in hun tweede levensjaar in het kinderdagverblijf opdoen, naast hun temperament en hun ervaringen thuis, bijdragen aan hun sociaal-emotionele ontwikkeling. In dit onderzoek is in 2001 ook de kwaliteit van de kinderdagverblijven gemeten die door de desbetreffende kinderen werden bezocht. Dat gebeurde met behulp van de ITERS, hetzelfde instrument waarmee Van IJzendoorn et al. (1996) zes jaar eerder de kwaliteit van de Nederlandse kinderdagverblijven hadden gemeten. Dit bood een uitgelezen mogelijkheid om na te gaan hoe de kwaliteit van de opvang in Nederlandse kinderdagverblijven zich tussen 1995 en 2001 - een periode waarin het aantal kindplaatsen in Nederlandse kindercentra spectaculair is toegenomen - heeft ontwikkeld. Net als in het onderzoek van Van IJzendoorn et al. (1996) is nu ook nagegaan hoe de met de ITERS geobserveerde kwaliteit van de opvang samenhangt met de leeftijd, opleidingsniveau en ervaringsjaren van de leidster en met de groepsgrootte en leidster-kindratio. Tevens is onderzocht of er sprake is van een verschil in kwaliteit van opvang tussen groepen met een verticale leeftijdsopbouw (waarin 0 tot 4 jarigen zijn opgenomen) en horizontale groepen (met kinderen van ongeveer dezelfde leeftijd). Tenslotte hebben we onderzocht of de kwaliteit van de opvang samenhangt met het aantal jaren dat het kinderdagverblijf al bestaat en met het al dan niet gesubsidieerd worden van het kinderdagverblijf door de gemeente.

Methode

Steekproef

In het jaar 2000 werden 71 kinderdagverblijven in het westen en midden van Nederland per brief benaderd om mee te doen aan een onderzoek naar gedrag en ervaringen van jonge kinderen in kinderdagverblijven. De adressen waren verkregen uit het telefoonboek; om een gevarieerde groep samen te stellen werden dagverblijven uit zoveel mogelijk verschillende wijken gekozen. Van de 71 benaderde kinderdagverblijven waren er 59 (83%) bereid om mee te doen. Redenen om niet mee te doen waren hoofdzakelijk van organisatorische aard.

De 59 kinderdagverblijven gaven vervolgens schriftelijk de namen en tele-

foonnummers door van ouders van 15-maanden-oude kinderen die het dagverblijf bezochten. Van de 171 door ons benaderde ouders bleken er 155 (91%) bereid om mee te doen. Uit deze groep is met name op basis van geboortedatum - in verband met een gelijkmatige instroom in het project - een steekproef van 70 kinderen samengesteld. Op het moment dat dit aantal was bereikt is er gestopt met het benaderen van de overige ouders. De 70 kinderen in de uiteindelijke onderzoeksgroep bezochten tezamen 51 verschillende groepen in 39 verschillende kinderdagverblijven in het westen en midden van Nederland. Deze 51 groepen in 39 kinderdagverblijven vormen de steekproef in de hier beschreven studie naar de kwaliteit van de kinderopvang. In 27 van de 39 kinderdagverblijven werd in één groep geobserveerd, in 12 kinderdagverblijven waren twee groepen bij het onderzoek betrokken.

Meting van kwaliteit met de Infant/Toddler Environment Rating Scale (ITERS)

Beschrijving van de schaal

In dit onderzoek is de kwaliteit van de opvang gemeten met de Infant/Toddler Environment Rating Scale (ITERS; Harms, Cryer & Clifford, 1990), een observatie-instrument waarmee de kwaliteit van de opvang in kinderdagverblijven voor kinderen van 0 tot 30 maanden kan worden beoordeeld. De ITERS is een enigszins aangepaste versie van de Early Childhood Environment Rating Scale (ECERS; Harms & Clifford, 1980) die wordt gebruikt voor het meten van de kwaliteit van opvang van iets oudere kinderen. De ITERS is gebaseerd op de definitie van en criteria voor kwaliteit van kinderopvang zoals geformuleerd door de Amerikaanse National Association for the Education of Young Children (NAYEC, 1984). De schaal is in het Nederlands vertaald door Reiling, Verhoeven en Tavecchio (1995). In het huidige onderzoek is gebruik gemaakt van deze Nederlandse versie. Het instrument is ontwikkeld met het doel een breed beeld te geven van de kwaliteit van de omgeving van jonge kinderen in kindercentra. De ITERS is een schaal met 35 items die over 7 subschalen zijn verdeeld, namelijk:

Meubilering en inrichting voor kinderen (5 items): deze items gaan over de aanwezigheid en geschiktheid van materiaal voor verzorging, ontspanning en leeractiviteiten van de kinderen.

Persoonlijke zorg (9 items): deze items betreffen veiligheid en op het kind afgestemde zorg in situaties zoals halen en brengen, maaltijden, verschonen en slapen.

Taalervaringen (2 items): deze schaal heeft betrekking op informeel taalgebruik (luisteren naar en praten met de kinderen) en het gebruik van materiaal (bijv. boekjes) om de taalontwikkeling te stimuleren.

Leeractiviteiten (8 items): deze items gaan onder andere over de aanwezigheid en het gebruik van geschikt materiaal voor de ontwikkeling van cognitieve en motorische vaardigheden, en van creativiteit en fantasiespel.

Sociale interactie (3 items): deze schaal betreft de interactie tussen leidster en kind, de interactie tussen kinderen onderling en de adequaatheid van disciplineren door de leidster.

Programmastructuur (4 items): deze items gaan bijvoorbeeld over de dagindeling en de onderlinge samenwerking van de staf.

Stafvoorzieningen (4 items): deze items betreffen hoofdzakelijk behoeften van de staf op het gebied van (fysieke) werkomgeving en ontwikkeling.

In de huidige studie is alleen gebruik gemaakt van de eerste vijf subschalen (in

totaal 27 items), omdat deze schalen het meest de directe dagelijkse ervaringen van de kinderen reflecteren.

Elk item wordt gepresenteerd als een 7-puntsschaal met beschrijvingen voor de schaalpunten 1 (inadequaat), 3 (minimaal), 5 (goed) en 7 (uitstekend). Het oordeel inadequaat (1) wordt gegeven wanneer de opvang niet voldoet aan de basale verzorgingsbehoeften van kinderen. Het oordeel minimaal (3) staat voor verzorging die voldoet aan de basale verzorgingsbehoeften en in minimale mate voorziet in basale ontwikkelingsbehoeften van kinderen. Het oordeel goed (5) geeft aan dat de opvang gericht is op ontwikkeling van kinderen en dat er ook sprake is van positieve interactie. De score uitstekend (7) duidt op opvang van hoge kwaliteit met op de persoon van het kind afgestemde interactie en zorg.

Naast scores op de vijf subschalen is er ook een score voor de totale kwaliteit van de opvang berekend, zijnde het gemiddelde van alle 27 items van de gebruikte vijf subschalen. Eerdere psychometrische analyses hebben laten zien dat de items van de ITERS over het algemeen hoog gecorreleerd zijn en samen een betrouwbaar en valide beeld geven van de proceskwaliteit. Een vergelijkbare totaalscore, namelijk het gemiddelde van de eerste 28 'kind-gerelateerde' items van de ITERS (omvattende de items van de eerste vijf schalen plus het eerste item van schaal 6), werd gebruikt in een recente studie van Burchinal et al. (2000) naar de kwaliteit van kindercentra in de Verenigde Staten.

Training en betrouwbaarheid

Voorafgaand aan de dataverzameling zijn de vier observatoren (doctoraalstudenten pedagogiek) door de eerste auteur van dit artikel intensief getraind in het afnemen van de ITERS. De training geschiedde eerst aan de hand van de hiervoor speciaal ontwikkelde videoband (Harms et al., 1990), waarna de ITERS tijdens een pilot studie door alle observatoren is afgenomen in vijf verschillende kinderdagverblijven. Tijdens de training is de scoring twee maal geïkt aan die van Reiling, die de ITERS ook heeft toegepast in het onderzoek van Van IJzendoorn et al. (1996). Na de training bleken de observatoren betrouwbaar en bleven dit ook tijdens het onderzoek. Cohen's kappa's varieerden van .74 tot .91.

Afname en scoring

De ITERS werd gescoord op grond van observaties gedurende een gehele ochtend (8.00 tot 13.00 uur) in de betreffende groep van het kinderdagverblijf. Daarnaast werd aan de leidster een aantal vragen (geformuleerd door Reiling et al., 1995) gesteld over aspecten van de ITERS die niet geobserveerd konden worden. Deze procedure is ook gevolgd in het onderzoek van Van IJzendoorn et al. (1996). Bij twijfel over een score werd de definitieve score pas toegekend na overleg met de trainer.

Scores op de vijf afzonderlijke schalen werden berekend door de scores op de betreffende items te middelen. Cronbach's alpha's bedroegen respectievelijk .63, .70, .50, .60 en .85 voor de achtereenvolgende schalen (voor de volgorde: zie onder beschrijving schalen). De alpha voor de totaalscore voor kwaliteit, berekend over alle 27 gebruikte items, was .83.

Structurele kenmerken van de opvang

In deze studie zijn drie structurele kwaliteitskenmerken gemeten die ook in het onderzoek van Van IJzendoorn et al. (1996) zijn gebruikt en waarvan algemeen

verondersteld en ook in onderzoek vaak geconstateerd is dat zij samenhangen met de geobserveerde proceskwaliteit van kinderdagverblijven, namelijk groeps-grootte, leidster-kindratio en opleidingsniveau van de leidster (zie Lamb, 1998). De groeps-grootte werd hier gedefinieerd als het grootst aantal in de groep aanwezige kinderen tijdens de observatieperiode. De leidster-kindratio werd omschreven als het aantal leidsters gedeeld door de groeps-grootte. Het opleidingsniveau van de leidster is gemeten met een vragenlijst en gescoord in twee categorieën: mbo-niveau en hbo-niveau. Omdat we verwachtten dat de kwaliteit van de opvang hoger zal zijn wanneer een leidster langer op een groep werkt, is ook gevraagd hoe lang de leidster al op de geobserveerde groep werkte. Net als in het onderzoek van Van IJzendoorn et al. (1996) is ook de leeftijd van de leidster vastgesteld en werd van elke geobserveerde groep genoteerd of er sprake was van een horizontale of een verticale leeftijdsopbouw. Tenslotte is er met behulp van een vragenlijst nagegaan of het desbetreffende kinderdagverblijf particulier was of gesubsidieerd werd door de gemeente en hoe lang het kinderdagverblijf al bestond.

Resultaten

De kwaliteit van Nederlandse kinderdagverblijven in 2001 en in 1995

Tabel 1 geeft een overzicht van de gemiddelde scores voor de kwaliteit van de opvang in kinderdagverblijven in 2001 (deze studie) en in 1995 (Van IJzendoorn et al., 1996). In het huidige onderzoek zijn alle kwaliteitsscores gebaseerd op de ITERS, terwijl in de studie van Van IJzendoorn et al. zowel met de ITERS als met de ECERS is geobserveerd. De ITERS- en ECERS-scores zijn zo sterk vergelijkbaar dat zij in het onderzoek van Van IJzendoorn et al., net als in vele andere studies, gecombineerd gebruikt zijn.

Tabel 1: Kwaliteit van Nederlandse kinderdagverblijven in 1995 (Van IJzendoorn et al., 1996) en in 2001 (huidige studie): gemiddelde totaalscores en scores op vijf subschalen van de ITERS/ECERS.

Schaal	1995 (N = 43 groepen)		2001 (N = 51 groepen)		t-waarde
	M	SD	M	SD	
Totaalkwaliteit	4.8¹⁾	.61	4.3	.74	- 3.64^{***}
Meubilering	5.1	.98	4.9	1.07	- 1.18
Persoonlijke Zorg	4.3	1.06	4.4	1.11	.49
Taalervaringen	4.7	1.01	3.7	1.30	- 4.00 ^{***}
Leeractiviteiten	4.3	.82	3.6	.71	- 4.31 ^{***}
Sociale Interactie	5.3	.97	5.1	1.46	- 0.80

* p < .05 ** p < .01 *** p < .001 (tweezijdig)

Noot: ¹⁾ De totaalscore voor 1995 is gebaseerd op zes schalen: de vijf schalen in deze tabel plus de schaal "Programmastructuur" die niet in deze tabel is opgenomen.

Tabel 1 laat zien dat de gemiddelde score voor de totaal­kwaliteit van de opvang in 2001 met een waarde van 4.3 significant lager was dan in 1995, toen de totaal­score nog 4.8 bedroeg; dit verschil komt overeen met een effect­grootte van $d=.76$. Cohen (1988; zie ook McCartney & Rosenthal, 2000) stelt dat er sprake is van een klein effect bij $d=.20$, van een matig effect bij $d=.50$ en van een groot effect bij $d=.80$. Wanneer we kijken naar de scores op de afzonderlijke subschalen, dan blijkt de achteruitgang in de totaal­kwaliteit vooral veroorzaakt te worden door een significante achteruitgang op de twee schalen voor taal­ervaringen en leer­activiteiten. Voor taal­ervaringen komt de gemiddelde score in 2001 met een waarde van 3.7 een heel schaal­punt lager uit dan in 1995 ($d=.84$). Ook voor leer­activiteiten zakt de score in 2001 onder de 4: de gemiddelde score op deze schaal is nu 3.6, tegen 4.3 in 1995; het verschil bedraagt bijna een standaard­deviatie ($d=.90$). De scores op de andere drie subschalen waren in 2001 niet significant lager of hoger dan in 1995.

Tabel 2 geeft een indruk van wat deze scores in international perspectief betekenen. Het overzicht van de scores voor de kwaliteit van opvang in kindercentra in diverse landen is afkomstig uit het artikel van Van IJzendoorn et al. in 1996.

Tabel 2: Kwaliteit van kinderdagverblijven in verschillende landen ¹⁾

Land	Studie	ITERS/ECERS		
		N ²⁾	M	SD
Nederland	- 1995 (Van IJzendoorn et al., 1996)	43	4.8	.61
	- 2001 (huidige studie)	51	4.3	.74
Canada	- Schliecker et al. (1991)	10	4.4	1.56
Portugal	- Tietze et al. (1996)	88	4.4	.63
Zweden	- Kärby & Giota (1995)	40	4.4	.78
Duitsland	- Tietze et al. (1996)	103	4.4	.74
V.S.	- Phillipsen et al. (1995)	398	4.0	.90
	- Scarr et al. (1994)	363	3.5	1.05
	- Phillips et al. (1994)	50	4.1	.98
	- Hestenes et al. (1993)	30	4.4	.71
	- Howes & Hamilton (1993)	54	4.1	1.01

Noten: 1) De gegevens uit andere landen zijn overgenomen uit Van IJzendoorn et al. (1996). Voor de literatuur van de buitenlandse studies zie Van IJzendoorn et al. (1996)

2) Aantal groepen

Tabel 2 laat zien dat de kwaliteit van de Nederlandse kinderdagverblijven zoals die in 2001 werd geobserveerd iets lager - doch niet significant lager - is dan die welke in het midden van de jaren '90 werd geobserveerd in representatieve steekproeven van kinderdagverblijven in Canada, Portugal, Zweden en Duitsland. Zoals te zien in Tabel 2 liep de kwaliteit van de kindercentra in de Verenigde Staten volgens verschillende studies nogal uiteen. Wanneer we vergelijken met het onderzoek van Phillipsen et al. (1995, in Van IJzendoorn et al., 1996), het enige onderzoek op een representatieve steekproef in de Verenigde Staten, dan

blijkt de huidige Nederlandse kwaliteit daar nog significant boven te liggen ($t = 2.13$, $p < .05$; $d = 0.32$). Voor wat betreft de overige studies uit de VS is er alleen een verschil met de studie van Scarr et al. (1994, in Van IJzendoorn et al., 1996) ($t = 5.12$, $p < .001$; $d = .77$). Het kwaliteitsverschil met de overige drie Amerikaanse steekproeven is niet significant.

Hoewel gemiddelde scores met bijbehorende standaarddeviaties - zoals opgenomen in Tabel 1 en 2 - wel een globaal idee geven over de kwaliteit van de kinderdagverblijven in onze steekproef, is hieruit niet direct af te leiden in hoeveel gevallen er sprake is van onvoldoende, middelmatige of hoge kwaliteit. Om daar inzicht in te krijgen hebben we onderzocht hoe de kinderdagverblijfgroepen in onze steekproef verdeeld waren over de door Harms et al. (1990) onderscheiden kwaliteitsniveaus 'onvoldoende' (scores 1- 2.9), 'middelmatig' (scores 3 - 4.9) en 'goed' (scores 5 - 7).

Tabel 3: Aantallen (percentages) groepen met onvoldoende, middelmatige en goede kwaliteit van kinderopvang zoals gemeten met de ITERS

	ONVOLDOENDE (score 1-2.9) <i>n</i> (%)	MIDDELMATIG (score 3-4.9) <i>n</i> (%)	GOED (score 5-7) <i>n</i> (%)	<i>N</i> (100%)
Totaalkwaliteit	3 (6%)	39 (76%)	9 (18%)	51
Meubilering	2 (4%)	22 (43%)	27 (53%)	51
Persoonlijke Zorg	5 (10%)	30 (59%)	16 (31%)	51
Taalervaringen	16 (31%)	25 (49 %)	10 (20%)	51
Leeractiviteiten	9 (18%)	41 (80%)	1 (2%)	51
Sociale Interactie	5 (10%)	14 (27%)	32 (63%)	51

Terwijl er in 1995 in de steekproef van Van IJzendoorn et al. (1996) in het geheel geen opvang van lage kwaliteit werd aangetroffen, bleek dat in 2001 wel het geval. De verdeling van de scores voor de totale kwaliteit van de opvang in Tabel 3 laat zien dat er in drie (6%) van de 51 kinderopvangsgroepen sprake was van opvang van onvoldoende kwaliteit. Deze drie groepen maakten deel uit van drie verschillende kindercentra. Negen groepen (18%), afkomstig uit acht verschillende kinderdagverblijven, kregen het predikaat 'goed', terwijl het merendeel van de groepen (76%) als middelmatig werd gekwalificeerd. Wanneer we de kwalificaties op de afzonderlijke schalen bezien, dan blijken de meeste onvoldoendes gescoord te worden voor taalervaringen (31%) en voor leeractiviteiten (18%). Opvallend is dat meer dan de helft van de groepen 'goed' scoort op sociale interactie (63%) en op meubilering en inrichting (53%).

Structurele kenmerken van de opvang en proceskwaliteit

Vervolgens hebben we de kwaliteit van de opvang gerelateerd aan een aantal structurele kenmerken van de opvang. De gegevens met betrekking tot groeps-grootte, leidster-kind ratio en leeftijd van de leidster zijn opgenomen in Tabel 4. De tabel laat zien dat de groeps-grootte in ons onderzoek, in tegenstelling tot in 1995, significant samenhangt met de totale kwaliteit van de opvang: hoe groter de groep, des te lager de opvangkwaliteit. Op het niveau van de afzonderlijke

schalen (niet in de tabel) bleek dit met name te gelden voor de persoonlijke verzorging ($r = -.27$, $p < .05$) en voor de sociale interactie ($r = -.36$, $p < .01$). In ons onderzoek varieerde de groeps grootte van 5 tot 17 kinderen.

Tabel 4: Samenhang tussen structurele kenmerken en opvangkwaliteit (ITERS/ECERS) in 1995 en 2001 (Pearson correlaties); gemiddelden, standaarddeviaties en minimum- en maximumwaarden van de kenmerken in 2001.

Kenmerken	1995 (N=43)	2001 (N=51)			
	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min - Max</i>
Groeps grootte	.10	-.32 *	9.1	2.60	5 - 17
Kinderen per leidster	.18	.02	4.2	1.25	2 - 8,5
Leeftijd leidster	.36**	.11	30.0	7.70	19 - 53
Ervaring op de groep ¹⁾		.27 *	36.3	40.0	0 - 174

$p < .05$ ** $p < .01$

Noot: ¹⁾ in maanden

Tabel 4 laat zien dat het aantal kinderen per leidster in 2001 uiteenliep van 2 tot 8.5 met een gemiddelde van 4.2. Dit gemiddelde komt praktisch overeen met het landelijk gemiddelde ($M = 4.3$) dat in 1995 door Van IJendoorn et al. (1996) werd gevonden. Net als in 1995 was er ook in 2001 geen significant verband tussen de leidster-kindratio en de totaalscore voor kwaliteit (zie Tabel 4). Op het niveau van de subschalen (niet in de tabel) bleek er echter een significant verband te bestaan tussen het aantal kinderen per leidster en de score op de schaal sociale interactie ($r = -.28$, $p < .05$): hoe minder kinderen per leidster, des te beter de sociale interactie. Met betrekking tot de schaal voor taalervaringen was er een tendens in de verwachte richting ($r = -.23$, $p = .057$); bij inspectie van de correlaties op itemniveau bleek de correlatie met het item 'informeel taalgebruik' door de leidster significant te zijn ($r = -.41$, $p < .001$): hoe minder kinderen per leidster, des te meer luistert de leidster naar de kinderen en praat zij met hen. Tabel 4 laat vervolgens zien dat de leeftijd van de leidster in ons onderzoek, in tegenstelling tot wat in 1995 was gevonden, niet samenhang met de kwaliteit van de opvang. Het aantal maanden dat de leidsters al op de geobserveerde groep werkten, liep sterk uiteen: van 0 tot 174 maanden (14,5 jaar). Zoals verwacht bleek het aantal jaren ervaring op de groep significant samen te hangen met de kwaliteit van de opvang: hoe meer ervaring, des te hoger de kwaliteit.

In onze onderzoeksgroep bleek het merendeel (88%) van de leidsters een opleiding te hebben op mbo-niveau. Er was geen significant verschil in opvangkwaliteit tussen leidsters met een mbo-opleiding ($M = 4.3$, $SD = .76$) en leidsters met een hbo-niveau ($M = 4.0$, $SD = .54$).

Vervolgens hebben we onderzocht of er verschillen in opvangkwaliteit waren tussen verticale en horizontale groepen. Hoewel de verticale groepen op vier van de vijf subschalen wat hoger scoorden dan de horizontale groepen, bleek er tussen de twee typen groepen geen significant verschil te bestaan in de totale kwaliteit van de opvang. Dit laatste werd ook in 1995 gevonden. Op één van de subschalen is in de verticale groepen nu echter wel significant hoger gescoord dan in de horizontale groepen, namelijk op de schaal voor leeractiviteiten. Er is sprake

van een groot effect ($d=.97$): de gemiddelde score voor de verticale groepen was 4.0 ($SD=.64$), die voor de horizontale groepen was 3.4 ($SD=.66$; $t= 3.10$, $p<.01$). Opmerkelijk is tenslotte dat de drie groepen met een 'onvoldoende' totaalscore voor de kwaliteit van opvang (zie Tabel 3) alle drie horizontale groepen waren.

Kwaliteit in relatie tot subsidiering en bestaansduur van het kinderdagverblijf

Onze steekproef bleek 27 groepen uit gesubsidieerde kinderdagverblijven en 24 groepen uit particuliere kindercentra te bevatten. Een vergelijking van de kwaliteit van de opvang in beide typen kindercentra wijst op een aanzienlijk verschil in opvangkwaliteit tussen de twee typen kindercentra.

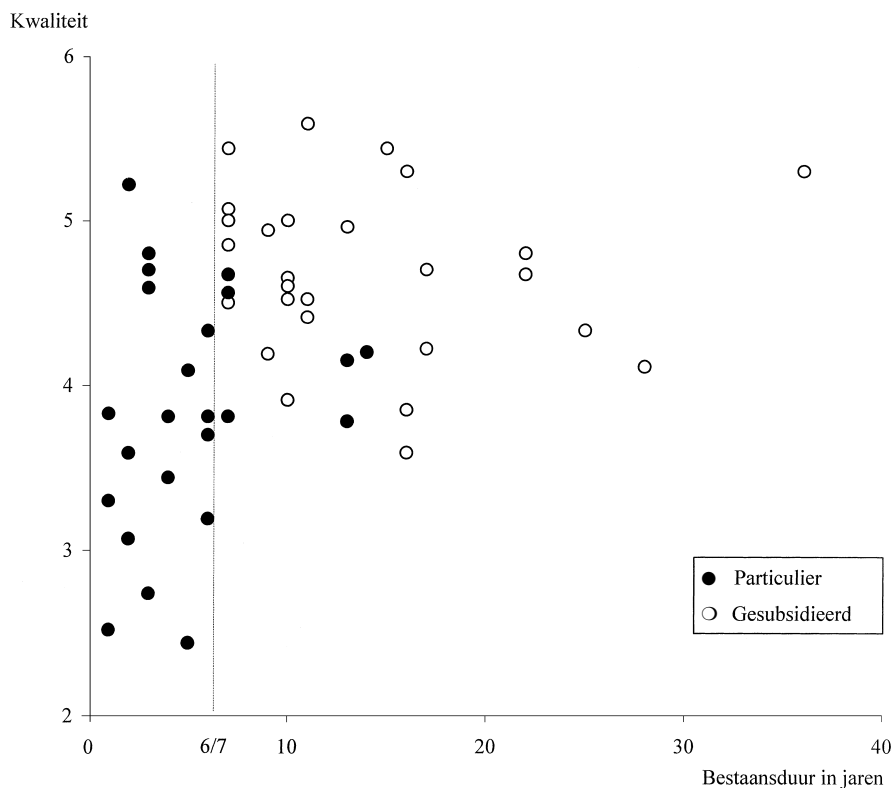
Tabel 5: Kwaliteit van opvang in groepen uit particuliere en gesubsidieerde kinderdagverblijven (N =51)

Schaal	Particulier N = 24		Gesubsidieerd N = 27		t-waarde
	M	SD	M	SD	
Totaalkwaliteit	3.8	.73	4.8	.51	4.77***
Meubilering	4.2	.93	5.5	.77	5.46***
Persoonlijke Zorg	3.9	1.01	4.9	.99	3.51***
Taalervaringen	3.5	1.12	3.9	1.42	1.25
Leeractiviteiten	3.3	.71	3.9	.61	3.20**
Sociale Interactie	4.8	1.67	5.3	1.23	1.19

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

Tabel 5 laat significante en substantiële verschillen zien voor de totaalscore en voor drie van de vijf subschalen. De totaalscore voor kwaliteit en de score voor persoonlijke zorg ligt bij groepen uit gesubsidieerde opvang een heel schaalpunt punt hoger dan bij groepen uit particuliere kindercentra (effectgroottes van respectievelijk $d= 1.37$ en $d=1.01$). Voor de schaal meubilering en inrichting is dit verschil bijna anderhalf punt ($d=1.57$) en voor leeractiviteiten ruim een half punt ($d=.94$).

Vervolgens onderzochten we het verband tussen de bestaansduur van de kinderdagverblijven en de kwaliteit van de opvang. De significante correlatie tussen bestaansduur en totale opvangkwaliteit ($r=.36$, $p<.05$) wijst erop dat de kwaliteit van de opvang toeneemt met de bestaansduur van de centra. Wanneer we nu de gegevens met betrekking tot de bestaansduur van de centra combineren met die over hun al dan niet gesubsidieerd zijn, blijkt dat het gevonden kwaliteitsverschil tussen gesubsidieerde en particuliere kinderdagverblijven wellicht voor een deel te verklaren is uit een verschil in bestaansduur tussen beide type centra: de particuliere kinderdagverblijven bestaan gemiddeld significant korter ($M=5.2$ jaar, $SD=3.71$) dan de gesubsidieerde centra ($M=14.0$ jaar, $SD=7.24$; $t=5.40$, $p<.001$; $d=1.55$). Het scatterdiagram in Figuur 1 maakt in één oogopslag duidelijk wat er aan de hand is.

Figuur 1: Relatie tussen bestaansduur en kwaliteit van opvang in groepen uit particuliere ($n=24$) en gesubsidieerde ($n=27$) kinderdagverblijven

De positieve correlatie tussen bestaansduur en kwaliteit van de kindercentra is in Figuur 1 goed te zien: de centra die langer bestaan en dus rechts in de figuur liggen, hebben over het algemeen een hogere kwaliteit dan de centra met een kortere bestaansduur. De figuur laat ook zien dat dit verband niet simpel en rechtlijnig is. Er lijkt een 'drempeleffect' te bestaan: de centra met de laagste kwaliteit bestaan allemaal zes jaar of korter; terwijl onder de centra die langer dan zes jaar bestaan in het geheel geen lage kwaliteit wordt aangetroffen, hetgeen blijkt uit het 'lege' kwadrant rechtsonder in de figuur. Dat er sprake is van een 'drempeleffect' wordt bevestigd door het ontbreken van een verband tussen bestaansduur en kwaliteit onder de 33 kinderdagverblijfsgroepen die ouder zijn dan zes jaar ($r=-.02$): wanneer centra zes jaar of langer bestaan, voegen extra bestaansjaren kennelijk niets meer aan de kwaliteit van de opvang toe.

Uit het feit dat alle centra van lage kwaliteit in onze steekproef een bestaansduur van zes jaar of minder hadden, mag overigens niet geconcludeerd worden dat onder de 'jongere' kinderdagverblijven geen goede kwaliteit voorkomt: de figuur laat duidelijk zien dat er ook 'jonge' centra zijn die middelmatige tot goede kwaliteit leveren. De variatie in kwaliteit onder de 'jonge' kinderdagverblijven is dus veel groter dan die onder de oudere centra. Opmerkelijk genoeg blijkt er ook binnen de groep van 18 'jonge' kinderdagverblijfsgroepen in onze steekproef geen

enkel verband te zijn tussen bestaansduur en kwaliteit ($r=.03$): net als binnen de 'oudere' groep geldt dus ook binnen de groep 'jonge' centra niet: hoe meer bestaansjaren, des te beter. Het verschil in kwaliteit bestaat alleen *tussen* de 'jonge' en 'oudere' kinderdagverblijven.

Wanneer we in Figuur 1 vervolgens letten op het onderscheid tussen particuliere en gesubsidieerde kinderdagverblijven, dan valt op dat alle 18 'jonge' kinderdagverblijfgroepen particulier zijn. Alle 27 gesubsidieerde kinderdagverblijven daarentegen bestaan zeven jaar of langer en liggen dus rechts van de 6/7 jaargrens. Rechts van die lijn liggen ook nog zes particuliere kinderdagverblijven met een bestaansduur van zeven jaar of langer. In de discussieparagraaf gaan we nader in op het verband tussen bestaansduur en subsidiëring. Eerst nemen we het opmerkelijke kwaliteitsverschil tussen de 'jonge' en de 'oudere' centra nader onder de loep. De gemiddelde kwaliteitscores van de groepen uit 'jonge' en 'oudere' kinderdagverblijven staan vermeld in Tabel 6.

Tabel 6: Kwaliteit van opvang in groepen uit kinderdagverblijven die zes jaar of korter, respectievelijk langer dan zes jaar bestaan ($N=51$).

Schaal	≤ 6 jaar $n = 18$		> 6 jaar $n = 33$		<i>t</i> -waarde
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Totaalkwaliteit	3.7	.79	4.6	.52	4.70^{***}
Meubilering	4.0	.97	5.3	.82	5.03 ^{***}
Persoonlijke Zorg	3.7	1.05	4.8	.92	4.07 ^{***}
Taalervaringen	3.4	1.19	3.9	1.33	1.28
Leeractiviteiten	3.3	.80	3.8	.61	2.36 [*]
Sociale Interactie	4.7	1.79	5.3	1.23	1.27

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

De tabel laat significante en aanzienlijke kwaliteitsverschillen zien ten faveure van de groepen uit de langer bestaande kindercentra. Het verschil voor de totale kwaliteit bedraagt bijna een schaalpunt, hetgeen in dit geval neerkomt op een effectgrootte van $d=1.42$. De groepen uit de 'jonge' centra scoren significant lager op drie subschalen: meubilering en inrichting voor kinderen, persoonlijke verzorging en leeractiviteiten. Vooral de verschillen op de eerste twee subschalen zijn groot. Voor meubilering en inrichting bedraagt het verschil 1.3 schaalpunt ($d=1.50$), voor persoonlijke zorg scoren de 'jonge' kinderdagverblijfsgroepen 1.1 schaalpunt lager dan de groepen uit de oudere centra ($d=1.21$) en voor leeractiviteiten 0.5 schaalpunt lager ($d=.70$).

Combinatie van de gegevens in de Tabellen 5 en 6 en Figuur 1 maakt duidelijk dat het grote kwaliteitsverschil tussen de particuliere en gesubsidieerde opvang waarschijnlijk voor een groot deel te verklaren is door de korte bestaansduur van de meeste particuliere centra. Maar dat dit niet alles verklaart, blijkt uit het feit dat er ook binnen de groep 'oudere' centra ($n=33$), een kwaliteitsverschil bestaat tussen de particuliere en gesubsidieerde opvang: de gemiddelde totaalsco-

re voor kwaliteit in de 27 gesubsidieerde groepen is met 4.7 (SD=.51) een half schaalpunt hoger dan de score van 4.2 (SD=.36) in de particuliere groepen. Dit verschil is significant ($t=2.18$, $p<.05$).

Conclusies en discussie

Tussen 1995 en 2001, een periode waarin in Nederland in hoog tempo nieuwe kinderdagverblijven zijn opgericht, lijkt de gemiddelde kwaliteit van de opvang in de kindercentra te zijn afgenomen. De significant lagere gemiddelde ITERS-totaalscore voor kwaliteit in 2001 wordt vooral veroorzaakt door beduidend lagere scores op de schalen voor taalervaringen en leeractiviteiten. Op het gebied van meubilering en inrichting, persoonlijke zorg en sociale interactie was er over het algemeen geen sprake van achteruitgang in vergelijking met 1995. In het merendeel van de in 2001 onderzochte opvanggroepen (76%) bleek de opvang van middelmatige kwaliteit; in 18% van de groepen kon de opvang als 'goed' gekwalificeerd worden. In tegenstelling tot in 1995 werd nu wel opvang van onvoldoende kwaliteit aangetroffen (6%). Opvallend was het verschil in kwaliteit tussen de langer bestaande - merendeels gesubsidieerde - kinderdagverblijven en de particuliere 'nieuwkomers' met een bestaansduur van zes jaar of korter: in de laatste groep was de gemiddelde kwaliteit aanmerkelijk lager dan in de oudere kinderdagverblijven.

In tegenstelling tot de kwaliteitsmeting in 1995 is de meting in de huidige studie niet gebaseerd op een landelijke representatieve steekproef van kinderdagverblijven. Het lijkt echter niet waarschijnlijk dat de gevonden verschillen in opvangkwaliteit tussen 1995 en 2001 hieraan zijn toe te schrijven. De steekproef in onze studie was weliswaar niet landelijk representatief, maar zij is zeker niet selectief te noemen. De kinderdagverblijven zijn tamelijk willekeurig gekozen; er is alleen gestreefd naar een zo goed mogelijke spreiding over de verschillende wijken binnen de gemeenten. De relatief grote bereidheid van de door ons benaderde kindercentra om aan het onderzoek mee te werken (83%; vergelijk bijvoorbeeld het percentage van 52% in de grootste vergelijkbare Amerikaanse studie: Hellburn et al., 1995) is een reden te meer om aan te nemen dat de in onze steekproef geobserveerde opvangkwaliteit een goede afspiegeling vormt van kwaliteit van de opvang in het westen en midden van Nederland.

Het is opvallend dat de verschillen in opvangkwaliteit tussen 1995 en 2001 vooral liggen op het gebied van taalervaringen en leeractiviteiten (zie Tabel 1). Zelfs in de langer bestaande kinderdagverblijven, die over het geheel genomen niet lager en in een enkel opzicht zelfs beter scoren dan de steekproef uit 1995 (vergelijk de Tabellen 1 en 6), zijn de scores voor taalervaringen ($t=2.98$, $p<.01$, $d=.70$) en voor leeractiviteiten ($t=3.21$, $p<.01$, $d=.70$) lager dan die in 1995. Hoe zijn deze lagere scores, juist op de twee schalen voor de meer 'educatieve' kwaliteit van de kinderopvang, te verklaren? Een mogelijke oorzaak ligt in de enorme groei van het aantal kinderopvangplaatsen in de afgelopen jaren, die geleid heeft tot een groot tekort aan leidsters en tot een verhoogde werkdruk binnen de kindercentra. Dit kan vooral ten koste zijn gegaan van de meer educatieve activiteiten die niet direct met de zorg voor de kinderen te maken hebben. Een andere oorzaak kan gelegen zijn in de opleiding van de leidsters. De nieuwe opleiding Sociaal Pedagogisch Werk (SPW)3, die nu door de meeste leidsters wordt gevolgd, is zeer breed van opzet en is niet speciaal toegesneden op het werken met jonge kinderen. Daarnaast ontbreekt vaak een verdere on-the-job training van stagiaires en leidsters, terwijl die toch onontbeerlijk lijkt voor de verdere ontwikkeling

van hun competenties (zie bijvoorbeeld Burchinal et al., 2002). Dat er in onze studie geen verschil in opvangkwaliteit werd gevonden tussen leidsters met een mbo- en leidsters met een hbo-opleiding kan waarschijnlijk verklaard worden uit het feit dat er ook geen hbo-opleidingen zijn die specifiek gericht zijn op de kinderopvang; voor het concreet werken met kinderen lijkt een hbo-opleiding in Nederland daarom niet veel voordeel op te leveren boven een mbo-opleiding.

In het licht van het toenemende aantal jonge kinderen in de kinderopvang en van de eerder besproken aantoonbare positieve effecten van kwalitatief goede opvang op de ontwikkeling van kinderen, lijkt meer aandacht voor de pedagogische kwaliteit van de opvang van het grootste belang. Verbetering van de opleiding van leidsters en van de mogelijkheid om zich verder te ontwikkelen via pedagogische ondersteuning op de werkvloer lijken noodzakelijk om de pedagogische kwaliteit van de opvang in kinderdagverblijven te verhogen en te behouden (zie ook Riksen-Walraven, 2000). Maar daarnaast is ook een beter toezicht op de kwaliteit - vooral ook op pedagogische kwaliteit - nodig.

Systematisch toezicht op de kwaliteit van kinderopvang vereist de beschikbaarheid van een betrouwbaar, valide en relatief eenvoudig te hanteren meetinstrument voor pedagogische kwaliteit dat gebaseerd is op goed onderbouwde en in Nederland breed geaccepteerde kwaliteitscriteria. Een dergelijk instrument is momenteel niet voorhanden en zou dus ontwikkeld moeten worden, eventueel deels op basis van bestaande beoordelingsinstrumenten. De in ons onderzoek gebruikte Infant/Toddler Environment Rating Scale van Harms et al. (1990) heeft bijvoorbeeld een aantal sterke kanten, maar is gebaseerd op Amerikaanse criteria voor kwaliteit en behoeft bovendien op een aantal inhoudelijke punten verbetering. Zo zouden naar onze mening de observaties van de leidster-kind interactie meer expliciete aandacht moeten krijgen en meer onafhankelijk gescoord moeten worden van aspecten als inrichting en het beschikbaar zijn van spelmateriaal. Voor de observaties van de interacties zou uitgegaan kunnen worden van het observatie-instrument ORCE (Observational Record of the Caregiving Environment) dat speciaal werd ontwikkeld in het kader van het grootschalige onderzoek van het NICHD Early Child Care Research Network (1996, 2000). De ontwikkeling van een Nederlands instrument voor het meten van de pedagogische kwaliteit van kinderopvang - niet alleen in kinderdagverblijven, maar ook in de gastouderopvang en de naschoolse opvang - kan de kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang zeer ten goede komen. Het instrument zou gebruikt kunnen worden als additioneel criterium bij de certificering van instellingen voor kinderopvang; bij de huidige certificering - die nu nog op vrijwillige basis geschiedt maar ons inziens verplicht zou moeten worden - beperkt de beoordeling van de pedagogische kwaliteit zich tot het pedagogisch beleidsplan van de instelling en is niet gebaseerd op observatie van het feitelijke pedagogische proces. Het observatie-instrument en de bijbehorende kwaliteitscriteria zouden bovendien gebruikt kunnen worden als leidraad bij verbetering van de pedagogische kwaliteit van de opvang.

Een opmerkelijke bevinding in de huidige studie is het grote verschil in opvangkwaliteit tussen al langer bestaande en meer recentelijk opgerichte kinderdagverblijven. De kinderdagverblijven met een bestaansduur van zes jaar of minder - dat zijn dus de kindercentra die zijn opgericht na 1995, het jaar van de vorige kwaliteitsmeting - scoorden gemiddeld beduidend lager dan de kinderdagverblijven die al vóór 1995 bestonden; de drie onvoldoende scorende opvanggroepen kwamen alle uit kindercentra die minder dan zes jaar bestonden. Theoretisch zou de lagere kwaliteit onder de nieuwkomers veroorzaakt kunnen zijn door 'startproblemen' en dus van voorbijgaande aard zijn. Omdat in de stu-

die van Van Ijzendoorn et al. (1996) geen onderscheid naar bestaansduur van de centra is gemaakt, kunnen we niet nagaan of de steekproef uit 1995 ook een groep laag scorende nieuwkomers bevatte. Het totaal ontbreken van opvang van onvoldoende kwaliteit in 1995 maakt echter wel duidelijk dat er in de toenmalige steekproef in elk geval van ernstige startproblemen geen sprake is geweest. Een hernieuwde kwaliteitsmeting bij de nieuwkomers in onze steekproef over een aantal jaren zal kunnen uitwijzen of de relatief lage opvangkwaliteit in deze centra inderdaad van voorbijgaande aard is geweest.

Het is opvallend dat alle kinderdagverblijven in onze steekproef met een bestaansduur van zes jaar of korter niet door de gemeente gesubsidieerd werden. Het is ons niet bekend of een subsidie door deze centra niet is aangevraagd of dat deze wel is aangevraagd maar niet is verkregen. In elk geval zou de relatief hoge gemiddelde opvangkwaliteit in de gesubsidieerde centra voor een deel verklaard kunnen worden door hun relatief lange bestaansduur. De gesubsidieerde centra scoorden echter niet alleen hoger dan de 'jonge' particuliere centra, maar ook hoger dan de al langer bestaande particuliere kinderdagverblijven. Mocht dit betekenen dat overheidssubsidie de kwaliteit van de opvang ten goede komt, dan stemt dit tot nadenken over de mogelijke gevolgen van de invoering van de Wet Basisvoorziening Kinderopvang op 1 januari 2004. Onder de nieuwe wet gaat de overheidssubsidie niet meer naar de kinderdagverblijven, maar rechtstreeks naar de ouders die daar naar eigen inzicht opvang van kunnen inkopen. De redenering daarachter is dat 'de markt zijn werk zal doen': ouders zullen - zo wordt verondersteld - voor kwaliteit kiezen, waardoor de minder goede kinderdagverblijven vanzelf zullen verdwijnen. Het is echter zeer de vraag of de nu gesubsidieerde centra er in zullen slagen om zonder overheidssubsidie hun relatief hoge kwaliteitsniveau te handhaven. Gezien de in onze studie geconstateerde daling van de opvangkwaliteit in de afgelopen jaren en de geobserveerde verschillen in kwaliteit tussen particuliere en gesubsidieerde centra lijkt het in elk geval absoluut noodzakelijk om de ontwikkeling van de kwaliteit van de kinderopvang bij het in werking treden van de nieuwe wet nauwlettend in het oog te houden.

* De auteurs danken Erna Reiling voor haar adviezen en begeleiding bij het gebruik van de Infant/Toddler Environment Rating Scale. Dank ook aan Monique van Breemen, Tamara Brockhoff, Afke van der Velden en Marloes Vermeulen voor hun observaties in de kinderdagverblijven.

Literatuur

- Belsky, J. (2001). Emmanuel Miller Lecture: Developmental risks (still) associated with early child care. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42(7), 845-859.
- Burchinal, M.R., Roberts, J., Riggins, R., Zeisel, S., Neebe, E., & Bryant, D. (2000). Relating quality of center-based child care to early cognitive and language development longitudinally. *Child Development*, 71, 339-357.
- Burchinal, M.R., Cryer, D., Clifford, R.M., & Howes, C. (2002). Caregiver training and classroom quality in child care centers. *Applied Developmental Science*, 6(1), 2-11.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the social sciences* (second edition). Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Harms, T., & Clifford, R.M. (1980). *Early Childhood Environment Rating Scale*. New York: Teachers College Press.

- Harms, T., Cryer, D., & Clifford, R.M. (1990). *Infant/Toddler Environment Rating Scale*. New York: Teachers College Press.
- Hellburn, S. et al. (1995). *Cost, Quality, and Child Outcomes in Child Care Centers*. Public Report. Denver: Economics Department, University of Colorado at Denver.
- Lamb, M.E. (1998). Nonparental child care: Context, quality, correlates, and consequences. In W. Damon (Series Ed.) & I.E. Sigel & K.A. Renninger (Vol. Eds), *Handbook of Child Psychology*, Vol. 4, Child psychology in practice (5th Ed., pp. 73-133). New York: Wiley.
- McCartney, K., & Rosenthal, R. (2000). Effect size, practical importance, and social policy for children. *Child Development*, 71(1), 173-180.
- National Association for the Education of Young Children (1984). *Accreditation Criteria and Procedures*. Washington, DC: Author.
- NICHD Early Child Care Research Network (1996). Characteristics of infant child care: Factors contributing to positive caregiving. *Early Childhood Research Quarterly*, 11, 269-306.
- NICHD Early Child Care Research Network (2000). Characteristics and quality of child care for toddlers and preschoolers. *Applied Developmental Science*, 4, 116-135.
- NICHD Early Child Care Research Network (in press). Early child care and children's development prior to school entry: Results from the NICHD study of early child care. *American Educational Research Journal*.
- Peisner-Feinberg, E.S., Burchinal, M.R., Clifford, R.M., Culkin, M.L., Howes, C., Kagan, S.L., & Yazejian, N. (2001). The relation of preschool child-care quality to children's cognitive and social developmental trajectories through second grade. *Child Development*, 72, 1534-1553.
- Reiling, E.J., Verhoeven, M.J.E., & Tavecchio, L.W.C. (1995). *ITERS: Infant/Toddler Environment Rating Scale. Handleiding*. Leiden: Afdeling Algemene en Gezinspedagogiek, Universiteit Leiden.
- Riksen-Walraven, J.M.A. (2000). *Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang*. Inaugurale rede. Amsterdam: Vossiuspers AUP.
- SGBO, Onderzoeks- en Adviesbureau van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (1999/2000/2001). *Kinderopvang in gemeenten, de monitor over 1998/1999/2000*. Den Haag: Rapport in opdracht van het ministerie van VWS.
- Vandell, D.L., & Wolfe, B. (2000). *Child care quality: Does it matter and does it need to be improved?* Report prepared for the Department of Health and Human Services, Washington, D.C.. Het rapport is te vinden op het volgende adres: <http://www.ssc.wisc.edu/irp/>
- Ijzendoorn, M.H. van, Tavecchio, L.W.C., Verhoeven, E.J., Reiling, E.J., & Stams, G.J.J.M. (1996). De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 12(5), 286-313.